

JOBBÁGYVÁNDORLÁS ÉS JOBBÁGYVÉDELEM A 18. SZÁZAD ELSŐ FELEBEN.

A török kiűzése után a magyar történetnek új fejezete, a magyar földön új élet kezdődött. A visszafoglaló háborút Rákóczi nagy harca követte, a szatmári békével azután elült a csatazaj, de a népben megbolygatott méhkashoz hasonlóan tovább zsongott a nyugtalan bizonytalanság vándorkedve. A visszafoglalt területen új honfoglalás hullámai vonultak keresztül s ez a hullámvész az egész ország lakosságát megmozgatta. A XVIII. században lefolyt nagy népvándorlásról annak méreteit pontosan meghatározó részletes képet a helytörténetírás községről községre haladó kutatómunkája hivatott nyújtani, ez a kép az ország különböző vidékein más és más színezetű lesz, lényeges vonásai azonban kevés eltérést fognak mutatni, a mozgatóerők pedig már ma világosan látszanak.

A népesség állandó váltakozásának legelső oka kétségtelenül a török-tatár dúlások emberpusztítása volt. A vad hordák egyik napról a másikra egész vidék képét törölték le a magyar táj színéről. Falvak hamvadtak el, emberek ezrei kerültek rabláncra, menekültek erdők sűrűjébe, ahol mindjárt vándorbotot is vághattak maguknak. Biztonságban senki, egyetlen percig sem érezhette magát, az élet napról-napra tengődéssé változott, tervezés, gyűjtés haszontalan erőfeszítésnek bizonyultak, nem volt semmi, ami az embert a röghöz kötötte volna. Ez volt a helyzet a hódoltságban és a török-magyar határral szomszédos széles mesgyén, de a folytonos veszedelem nyugtalanító hatása mindenütt érvényesült, még a legészakibb hegyekben is, ahova tatár lovak sohasem hatoltak. A háború szünet nélkül vért és pénzt követelt, fiait és termését dunántúli és északkeleti falvaknak egyaránt. hosszú évtizedek változatlan élet-halál-harc jegyében múltak, idegen Hadak vonultak az országon keresztül-kasul, a török „békét“ nemzeti és vallási küzdelmek, belső villongások szakították meg. A félelem érzése állandósult a lelkekben, a bizonytalanság nyomasztó tudata nem-

zedékről nemzedékre öröklődött, s kifejlődött a magyar léleknek egy korábban ismeretlen vonása: a nyugtalanság, amit a külföld rosszaló csodálkozással vett tudomásul, megfelelkezve arról, hogy e népnek századokon keresztül nem volt „honja a hazában“. A XVI. és XVII. század állandó bizonytalanságából fakadó nyugtalanságot tekinthetjük a XVIII. század népesség hullámzásában az egyik fő hajtóerőnek.

A pusztuló magyarság helye azonban nem maradt betöltetlen, a hegyek sűrű erdőiből szapora idegenek ereszkedtek a folyók völgyébe, az elpusztult falvak helyén földalatti vermekben és hevenyészett kalyibákban új élet bontogatta szárnyait. Vlachok, tótok, ruthének, oláhok, rácok lépésről-lépésre nyomultak az ország szíve felé, akadályt senki sem gördített elbük, mert üres volt a föld, kellett az ember. A török korszakon áthúzódó és a török kiűzése után is továbbtartó természetes településsel párhuzamosan a XVIII. század elején megkezdődött a mesterséges telepítés, az új földesurak régi birtokaikról magyar, külföldről pedig német telepeseket hoztak a Duna-Tisza-vidék bozótos és vadvizes síkságaira. De szivárgott a nép magától is, mert az újonnan művelés alá fogott föld jobban fizetett, mint a kihasznált régi, az új telepes kedvezőbb viszonyokat talált az új birtokosnál, mint a királyságbeli uradalmak majorságaiban, az első években állami és földesuri szolgáltatások alól mentességet élvezett. Település és telepítés mozgatta meg a lélekben könnyen mozgathatóvá lett tömegeket.

A régi földesurak természetesen nem nézték tétlenül, hogy birtokukon egyre kevesebb lett a munkás kéz. A kor megyei iratai tele vanak panaszokkal a jobbágyvándorlás ijesztő növekedése miatt, amit egy-két példa világít meg a legjobban. Közép-Szolnok megyéből 1725 és 1731 között, tehát hat esztendő alatt 1278 jobbágy költözött el, magukkal vitték egész állatállományukat, velük ment 141 nő és 789 nőtlen fiú.¹ Ung megyében 1735-ben 18 falu teljesen, 45 pedig nagyrésztben lakatlan volt, 2 vásárhely (oppidum) már Rákóczi idejében elnéptelenedett. Az adóhátralék 1734-re 8820 fr. 16 kr.-t, 1735-re pedig 13229 fr. 24 kr.-t tett ki.² A megmaradt lakosság nem birta a vállára háruló újabb és újabb terheket és csak alkalomra várt, hogy kövesse eltávozott társait. Földesurak, városok és megyék minden erőfeszítése hiábavaló volt, hogy ezt a mozgalmat megakadályozzák. Az új földesúr és az új megye örömmel fogadta a vándorokat, akiket régi gazdájuk és hatóságuk hiába követelt vissza. A kérdés megoldásra várt, de amíg

¹ Orsz. Levéltár, Helytartótanácsi levéltár, Litterae mensium, 1731. ápr. 17., máj. 19. Közép-Szolnok m.

² Litt. mens. 1735. jún. 6. Berzeviczy János kassai tartományi biztos jelentése.

az egyes vármegyék egymástól elszigetelten foglalkoztak vele, a bajnak csak tüneteit kezelhették, okait nem szüntethették meg; akadályozhatták, hogy a jobbágy elköltözzék, de nem érhatték el, hogy költözésre ne gondoljon és vágyódjék. A veszély azonban nemcsak az uraságokat és a törvényhatóságokat fenyegette, hanem legérzékenyebb pontján érintette az államot is, hiszen az úgyszólván egyedül adózó réteg sorsáról volt szó, az adóalap (fundus contributivus) forgott kockán. Az államhatalmat képviselő központi kormány tette meg a megoldás felé az első lépéseket; az egész országra kiterjedő egységes és általános rendezés a század újonnan átalakított közigazgatási szervezetének egyik legnehezebb próbaköve volt. A feladatot az adóügy intézésével kapcsolatban az 1724-ben felállított magyar királyi helytartótanács vállalta.

Az új hivatal tisztviselői — maguk is földesurak, — többnyire előzőleg megyei szolgálatban állottak; a helyzetről így tájékozottak voltak, tudták, hogy az adócsökkentést kérő megyei és városi panaszok hivatkozásai a jobbágyvándorlás állandó növekedésére ha bizonyos mértékben túlzottak is, de nem alaptalanok. A jelentésekből kitűnt, hogy nem tekintve a helyi természetű nehézségeket, természeti csapásokat, árvizet, tűzvészt, rossz termést, járvány pusztítását, rablók garázdálkodását stb., a földesuri, megyei és állami szolgáltatások aránytalansága készítette a lakosságot arra, hogy engedve a kedvezőbb viszonyok csábításának, családjával és jószágával együtt új tanyán próbáljon szerencsét. A helytartótanács kettős irányban igyekezett az egész országon végigvonuló áradatnak gátat vetni. Egyrészt továbbfejlesztette a törvényhatóságok korábbi védelmi rendszerét, amit az egész országra kiterjedő hatáskörénél fogva sikeresebben tehetett meg, mint az egyes megyék és városok. Mert hiába rendelte törvény, hogy a szökött jobbágyot ne fogadják be, hanem toloncolják vissza, ez az intézkedés csak irott malaszt maradt, amíg nem volt országos tekintélyű hatóság, amely érvényt szerzett számára. Másrészt belátva, hogy a tüneti kezelés a baj gyökerét nem irtja ki, a jobbágyság helyzetének javítására helyezte a súlyt.

Mindenekelőtt a kérdés elvi vonatkozásait tisztázta, vagyis azt, hogy a jobbágyság melyik rétege költözhetik szabadon és milyen feltételek mellett, továbbá, hogy melyik réteg a helyhezkött, ennek szökését hogyan akadályozzák meg s ha megszökött, a visszatoloncolás hogyan történjék. Bonyolultabbá tette a kérdést az a körülmény, hogy a legszorosabb összefüggésben állott a telepítés kérdésével; a telepítés előmozdítása pedig ugyancsak igen fontos helytartótanácsai feladat volt; az új hivatalnak tehát két látszólag ellentétes érdeket kellett össze-

egyeztetnie, az állam java, az adóalap biztonsága egyformán követelte azt, hogy a lakatlan területek benépesedjenek és azt, hogy az adófizetők ne vándoroljanak új telepekre, ahol az adó alól mentességet élveztek. Nedeczky Károly tanácsos javaslata alapján úgy döntött, hogy a telepítéseknél az idegen telepeseken kívül mentességet csak azok kaphatnak, akik régi helyükön nem fizettek adót. Az adókötelesek csak abban az esetben részesülhetnek kedvezményben, ha saját földesuruk telepítette őket és terheiket a helybenmaradt lakosság vállalta magára.³ Palásti Ferenc tanácsos javaslatára pedig kimondotta, hogy az adómentes szabadköltözésű jobbágyot új földesúr csak akkor fogadhatja be, ha szerződést köt vele és ezáltal végetvet a folytonos kóborlásnak, amelynek célja egyedül az, hogy a szolgáltatások alól újra meg újra kivonja magát.⁴ Amihez br. Meskó Ádám, Antalcsics János és Adélffy János tanácsosokból álló bizottság indítványára még hozzátette, hogy a jobbágy a szerződési idő elteltével csak akkor távozhat, ha maga helyett másikat állít.⁵

Az új országos jellegű védekezés tehát két alapelvere épült: a szabadköltözésű jobbágyság megkötésére, és az adóköteleseknek nyújtott kedvezmények megszüntetésére. A költözés megakadályozása ezeknek az elveknek értelmében azonban továbbra is a megyék feladata maradt, s ezek különböző intézkedésekkel igyekeztek az elméleti elgondolást az életben megvalósítani. Egyik helyről a másikra csak útlevéllal lehetett menni, a falvakban őrségek vigyáztak,⁶ olyan község, ahonnan sokan távoztak, nem kapott könnyítést.⁷ Igénybevették az országban elszállásolt katonaság segítségét is.⁸ A megye, ha területére idegen érkezett, köteles volt nyilvántartani s ha kiderült, hogy az illető szökött jobbágy, régi hatóságának visszaszolgáltatni.⁹ Ezek a rendeletek azonban, ha korlátozták is a vándorlás lehetőségét, teljesen kiküszöbölni nem tudták. Hiába akarta a helytartótanács a távozó jobbágy földesurát, falubíráját és az illető megye tisztviselőit súlyosan megbüntetni, ezek saját érdekükben megtettek minden tőlük telhetőt, s ha ered-

³ Helytartótanácsi levéltár, *Relationes consiliariorum*, 1736. nov. 27. U. o. *Benignae resolutiones*, 1736. dec. 20.

⁴ *Rel. cons.* 1725. okt. 5. *Ben. res.* 1726. jan. 11.

⁵ *Rel. cons.* 1725. dec. 11. Helytartótanácsi levéltár, *Protocollum consilii*, 1725. dec. 1., 14.

⁶ *Litt. mens.* 1731. szept. 20. Zemplén m. 1737. jan. 26. Bács m.

⁷ *Litt. mens.* 1731. aug. 28. Ung m.

⁸ *Rel. cons.* 1734. márc. 12., 1735. jún. 25. *Ben. res.* 1736. ápr. 16.

⁹ Helytartótanácsi levéltár, *Acta idealia miscellanea*, No. 21. Helytartótanácsi *circulare* fogalmazata, 1731. okt. 14.

ményt elérni mégsem tudtak, ez nem rajtuk múltott.¹⁰ Még kevesebb reménnyel kecsegtettek a jobbágyvisszaadás ügyében kibocsátott circularék.

Legkevésbé azok visszatérésére számíthattak, akik külföldre: Lengyelországba, Moldvába, Havasalföldre és török területre távoztak.¹¹ De sokan mentek az anyaországgal közigazgatásilag egyelőre nem egyesített részekre is: a 13 szepesi városba, Erdélybe, a Temesvidékre, továbbá Szlavóniába. A helytartótanácsnak sikerült kivívnia, hogy a visszaadás kötelezettsége ezekre az országrészekre is kiterjedjen, természetesen a visszonoasság alapján az anyaország is tartozott a menekülteket kiadni.¹² A legtöbb jobbágy azonban a szomszédos megyékbe költözött. Ezeket a törvény értelmében a megyei hatóság útján követelték vissza, a földesúr panaszával először saját megyéjéhez fordult, amely azután a megkeresést az új földesúr megyéjéhez továbbította, s ez köteles volt a vizsgálatot megindítani. Abaújvár pl. Borsoddal és Zemplénnel 1726-ban külön bizottságok útján tárgyalta a kérdést.¹³ A tárgyalások rendszerint a végtelenbe nyúltak, mert mindegyik megye a maga földesurát védte. Tisztázni kellett azt a kérdést is, hogy a visszatérésre köteles jobbágytól az új földesúr a mentességet utólag megvonhatja-e s a nyújtott kedvezményeket visszakövetelheti-e? A régi földesurak ez ellen természetesen tiltakoztak, mert ilyen módon teljesen nincstelen embereket kaptak volna vissza. Az új földesurak viszont azt panaszolták, hogy a jobbágy földesura tudtával távozik új helyre, ahol azt állítja, hogy szabadon költözhetett, a mentességi idő alatt összeszedi magát és azután visszatér régi urához. E vádnak azonban nem volt alapja, s a helytartótanács elvi jelentőségű döntése úgy szölt, hogy a mentességi idő alatt nyújtott kedvezményeket a földesurak nem követelhetik vissza.¹⁴

* * *

Végeredményben sem a jobbágyszökés ellen felépített védelmi rendszer, sem a szökött jobbágyok visszatoloncolása körül kialakult gyakorlat nem szüntette meg a vándorlást, legfeljebb méreteit csökkentette. Ezeknél a közvetlen lépéseknél nagyobb jelentőséget kell tulaj-

¹⁰ Az uralkodó a helytartótanácsnak ehhez a túlszigorú és méltánytalan javaslatához nem járult hozzá. Rel. cons. 1735. máj. 24. Ben. res. 1735. júl. 11.

¹¹ Litt. mens. 1726. jan. 28. Bács m.

¹² Litt. mens. 1728. márc. 15. Szepes m. 1736. aug. 23. Sáros m. 1734. máj. 12. Szatmár m. 1733. júl. 10., dec. 19. Bács m. Prot. cons. 1736. júl. 11.

¹³ Litt. mens. 1726. máj. 13. Abauj m., nov. 6. Borsod m.

¹⁴ Rel. cons. 1736. aug. 25.

donítanunk a helytartótanács népvédelmi működésének, amely a jobbagyság helyzetének javításával közvetett úton, a vándorlásra készítő okok megszüntetésével hatott. Ezen okok között első helyen az állami, megyei és földesuri terhek aránytalanságát találjuk, e szolgáltatások kivetése és behajtása körül elburjánzott igazságtalanságot és méltánytalanságot kellett megszüntetni.

Az országra kivetett rendes hadiadó összegét az országgyűlések vagy a rendi concursusok szavazták meg. Ugyanakkor megállapították azt is, hogy az adóból mindegyik megyére és városra mennyi esik. Az aránytalanságot igyekeztek kiküszöbölni, mégsem kerülhették el, aminek következménye azután az lett, hogy egyik megyében a jobbagynak háromszor, sőt négyszer annyit kellett fizetnie, mint a másikban.¹⁵ Természetes, hogy az ilyen megyéből menekült a jobbagy. Az adókulcs igazságos megállapításán a helytartótanács úgyszólván szünet nélkül fáradozott, de a feladat nem volt könnyű, hiszen majdnem mindegyik megye és város elégedetlen volt a porták kivetésével. Ezt a nehézséget csak lépésről-lépésre lehetett kiküszöbölni.

A hadiadónak csak egy részét fizette a lakosság pénzben, másik részét az országban táborozó katonaság fuvarozásával, elszállásolásával és ellátásával róttá le. A katonaság és polgárság érintkezése számtalan összetűzésre adott alkalmat, s nem szorul magyarázatra, hogy ilyenkor melyik fél húzta a rövidebbet. A katonai kihágások nem kis mértékben járultak hozzá a jobbagy életének megkeserítéséhez, a költözési hajlam egyik jelentős tényezőjét láthatjuk bennük. A helyi hatóság védelme kevésnek bizonyult, lényeges változást jelentett azonban, amikor 1723-ban felállították a tartományi biztosi hivatalt, amelynek legfontosabb feladata az lett, hogy az adó elszámolása és a katonai visszaélések ügyében a polgári lakosság érdekét képviselje. Az ország hat, utóbb hét kerületében működő tartományi biztosok a helytartótanács alá tartoztak, elsősorban ők biztosították népvédelmi intézkedéseinek sikerét.¹⁶ A megye nem mindig viselte szívén a jobbagyság sorsát a katonasággal szemben. Somogy megye pl. olyan megállapodást kötött a területén állomásozó parancsnoksággal, amelynek értelmében a természetbeni ellátáson kívül minden porció után napi három kr. készpénzt is tartozott fizetni a házipénztárból, amit pedig az adó-

¹⁵ Hont megyére pl. 1736-ban 162 porta esett. A megyei adóegységet, a dikát három forint 38 dénárban állapították meg, ami azt eredményezte, hogy a lakosság olyan helyekre költözött, ahol az adókulcs jóval alacsonyabb volt. Litt. mens. 1736. ápr. 20.

¹⁶ L. Ember Gy.: A commissariatus provincialis felállítására Magyarországon 1723-ban. Gr. Klebelsberg K. M. Történetkutató Intézet évkönyve, 1934.

zók verejtéke táplált.¹⁷ A helytartótanács ezt a szerződést azonnal megsemmisítette, a megyét felelősségre vonta, hasonlóképpen felelőssé tette Pest megyét, amiért nem akadályozta meg, hogy Cegléd hasonló egyességre lépett és az adózókat a katonai regulamentum szellemével ellentétben ilyen súlyos teher alá vetette.¹⁸ Az ilyen esetek nem kis mértékben növelték az elkeseredést és a vándorkedvet. Hasonló hatásuk volt az erőszakos katonai toborzásoknak, amikkel szemben a megyei hatóságok tehetetlennek bizonyultak. Vas megye pl. 1734-ben arról panaszkodott, hogy területén ravaszsággal és erőszakkal toboroznak és a lefogottakat csak súlyos összegek lefizetése után engedik szabadon, amivel a népet anyagi nyomorba döntik és menekülésre kényszerítik. A helytartótanács a királyon és a haditanácson keresztül tudott orvoslást szerezni.¹⁹

Az adó természetesen nem mindenütt folyt be pontosan, a behajtásnál újra nagy szerep jutott a katonaságnak, ahol nem fizettek, ott megjelentek a csapatok és könyörtelenül felélték az utolsó falat kenyeret is. Közeledtüknek hírére rémülten menekült a végső szükséggel küszködő lakosság. A helytartótanács méltányos fellépésének volt az eredménye, hogy az uralkodó a végrehajtásokat az aratás és a szüret idejére az egész országban felfüggesztette,²⁰ inséges helyeken és években pedig egészen szüneteltette.²¹

Az állami teher arányos megoszlását veszélyeztették az ország déli részén megtelepült rácok mesterkedései, amelyekről a helytartótanács Bács megye panaszából értesült. Kiderült, hogy a görögkeleti metropolita és a vladikák, azaz püspökök, több papot alkalmaztak, mint amennyit a monostorok és a parochiák száma megkívánt, azonkívül a papi családok házait és földjeit mentesítették a közterhek alól, holott a törvény értelmében csak a parochia és a közvetlenül hozzátartozó földek tarthattak igényt a mentességre. Ilyen módon egyre több és több házat és telket vontak ki az adó alól, amely egyre súlyosabban nehezedett a lakosság többi részére. A helytartótanács ebben az esetben sem intézkedhetett közvetlenül, mert a rácok külön udvari bizottság alatt állottak, itt is az uralkodón át vezető körülményes úton kellett orvoslást keresnie.²²

¹⁷ Prot. cons. 1737. jan. 18.

¹⁸ Prot. cons. 1726. szept. 17.

¹⁹ Litt. mens. 1734. ápr. 29. Vas m.

²⁰ Prot. cons. 1731. júl. 31.

²¹ Igy pl. 1735-ben Ung, Pozsony, Nyitra és Zólyom megyékben. Ben. res. 1735. jún. 6.

²² Prot. cons. 1734. jún. 5.

Éppen ellenkező természetű esetben lépett fel a protestáns felekezetekkel szemben. Az ország különböző részeiből beérkező jelentések-ből arról értesült, hogy ezek a felekezetek, különösen országgyűlések idején, jelentékeny összegű külön adót vetnek ki híveikre, külön gyűléseket tartanak, amelyeknek célja valószínűleg vallási érdekeik eredményes országgyűlési védelmének biztosítása volt. Az egyházi adóztatásnak ez a módja veszélyeztette az állami adó zavartalan befolyását, így az uralkodó a helytartótanács felterjesztésére szigorú rendeletben hagyta meg a főispánoknak, hogy a jövőben akadályozzák meg, amivel a nép helyzete tagadhatatlanul könnyebb lett, de amiért a helytartótanács kétségtelenül magáravonta a protestáns rendek neheztelését.²³

Tévednénk, ha a kor jobbagyvédő intézkedéseinek mozgató rugóit humánus érzésekben, a természetjognak az emberekkel született jogokról vallott tanaiban keresnők. Igaz, hogy a felvilágosodás csíráit már elvetették a külföldi egyetemeken, de messze volt még az idő, amikor az új eszmék az uralkodók tróntermeiben és a központi hatóságok hivatalaiban érvényesültek. Igaz, hogy a helytartótanács javaslatait és rendeleteit olvasva, állandón fülünkbe cseng a szegény adózó nép szomorú sorsának emlegetése, igaz továbbá, hogy ennek a szegény népnek megvédését és megsegítését tartotta legfontosabb feladatának,²⁴ de kétségtelen, hogy ha a részvét megnyilatkozása nem is volt üres szóvirág, a népben azért elsősorban mindig az adózót látta, s csak azután az embert, népvédelmi politikájának alapmotivuma a józan utilitarizmussal értelmezett közjó, az állam haszna volt, ami azonban semmit sem vont le e politika értékéből és hatásából. A nép előtt mindig volt, hogy a központi hatalom emberbaráti érzésből fordult-e felé, vagy pedig az állam érdekében, a fontos az volt, hogy sorsával törődni kezdett, hogy ellenőrzése alá vonta a megyéket, amelyek a XVI. és XVII. századi fejlődés eredményeképpen a föld népének sorsát kezükben tartották. Az uralkodói hatalom a korábbi századokban is hangoztatta az adózó népréteg fontosságát, de nem volt megfelelő végrehajtó szerve, amelynek segítségével elgondolását megvalósíthatta volna, a jobbagyügy intézését kénytelen volt a megyei szervezetre bízni, amelynek keretében a földesurak saját maguknak lettek bírái-vá. A XVIII. századi fejlődésben az jelenti a novumot, hogy a megyék fölé országos tekintélyű és hatalmú központi ellenőrző szerv,

²³ Prot. cons. 1728. márc. 8. Ben. res. 1728. ápr. 1.

²⁴ Contribuentis plebis permansio et conservatio, quae suprema lex esset. Rel. cons. 1738. márc. 11.

a helytartótanács került, amely a tartományi biztosi hivatalban megfelelő végrehajtó eszköz fölött is rendelkezett. A jobbágyügyeket továbbra is a megyék intézték, az 1723 : 18. articulus is így rendelkezett, de már nem korlátlan hatalommal és ellenőrzés nélkül, hanem a központi kormány főhatósága alatt, amely hozzálátott a megyei szervezet felügyeletnélküli fejlődésében kinőtt vadhajtások lenyeséséhez.

Az első követelmény az volt, hogy a megyei szervezet mindenütt kifogástalanul működjék. A legtöbb baj e tekintetben a török alól visszakerült Arad megyével. A helytartótanács 1737-ben az elégedetlenség hangján jelentette, hogy a megyei tisztikart a főispán, Arad város szenátusát pedig a kamara jelölte ki, mindkét tényben az adózók sérelmét volt kénytelen megállapítani. Orvosszerűl Arad és Zaránd megyék ideiglenes egyesítését ajánlotta,²⁶ e kérdés körül hosszú tárgyalások indultak, de még 1741-ben is teljesen zavaros volt a megyei közigazgatás képe. Birtokosok hiányában nem tölthettek be minden tisztséget, az alispán pl. egyben perceptor, azaz adókezelő is volt. A lakosság teherbíró képességéről összeírás nem nyújtott felvilágosítást, az adót a kamarai kezelőség provisorának véleménye alapján vetették ki. Az administrator és provisor a egyik visszaélést a másik után követték el. A tótváradai kerület lakosai pl. az aradi vár erősítésére 1100 fr. értékű fát szállítottak, a provisor ezért csak 631 fr.-t fizetett nekik. A nép fuvarozott, gratuitus labor-t végzett, hidakat és töltéseket épített minden ellenszolgáltatás nélkül, sőt még a borkimérés jogától is megfosztották. A zavaros helyzet tisztázására a helytartótanács külön bizottságot küldött, s annak javaslata alapján szervezte meg a megye közigazgatását.²⁶

Arad megye helyzetét azonban kivételesnek tekinthetjük, más megyékben hasonló visszaélések orvoslására sokkal közvetlenebb és hatásosabb út állott a helytartótanács rendelkezésére. 1734-ben pl. tudomására jutott, hogy Szabolcs megye tisztviselői hatszáz kézimunkást rendeltek saját maguk számára, mire azonnal felszólította a főispánt, hogy utazzék megyéjébe és a tervezett törvénytelenséget akadályozza meg.²⁷

A helytartótanács befolyása a megyei szervezet fejlődésére és közigazgatás alakulására külön tanulmányt érdemelne, czen a helyen csak arra terjedhetünk ki, hogy mennyiben érvényesült ezen a téren is a népvédelmi szempont. Jellemző erre nézve az az álláspont, amelyet

²⁶ Prot. cons. 1737, aug. 14.

²⁶ Helytartótanácsi levéltár, Miscellanea, fasc. 18. No. 163.

²⁷ Ben. res. 1734. aug. 13.

Nedeczky Károly tanácsos foglalt el, amikor a mármarosai főispán fizetésének megállapítására terjesztett elő javaslatot, amit azután a tanács mindenben a magáévé tette. A ratio boni publici-t tekintette annak az alapnak, amelyben ennek és ehhez hasonló döntéseknek gyökerezniük kell. Véleménye szerint a közjó egyaránt megköveteli, hogy az adózó népet ne terheljék túl, de emellett a közhivatalt vállaló urak megfelelő életszínvonalát is biztosítsák. Mint általánosan ismert tényt szögezte le, hogy az ország világi közhivatalnokait vagy egyáltalában nem, vagy olyan szűkösen fizetik, hogy a tisztséget vállaló főuraknak, ha rangjukhoz méltóan akarnak élni, fizetésükből még az asztali kiadások fedezésére sem telik. Ennek tulajdonította, hogy a magyar közhivatalok más országok közhivatalai mellett sokkal szerényebbnek tűnnek fel. Mindezt tekintetbe vette, amikor a kért 2000 helyett csak évi 1500 fr. fizetést szavazott meg, aminél magasabb főispáni fizetésre az országban nem volt példa. A fizetés jóváhagyását azonban feltételekhez kötötte, s ezekben a feltételekben juttatta érvényre a közjó ratiojának másik, népvédelmi oldalát. Az adózók könnyítésére szükségesnek tartotta, hogy a főispán fizetésének egy részét természetben, a szolgáltatások méltányos árszámításával kapja, ezen a salariumnak nevezett fizetésen kívül semmiféle honorariumnak mondott rendkívüli tiszteletdíjat se élvezzen, konyhájának ellátását ne hárítsa a népre, prandium publicumot, azaz hivatalos úton megvendéglést ne követeljen, gratuitus laborra, azaz ingyen munkára ne is gondoljon. Végső követelményül pedig azt állította fel, hogy megyéje területét ne hagyja el, s a helytartótanács rendeleteit gondosan és pontosan hajtsa végre.²⁸

Az, hogy köztisztviselők magánügyeikben is közszolgáltatásokat vettek igénybe, a helytartótanács működésének kezdetekor általánosan elterjedt jelenség volt. Érsekújvár 1727-ben hálálkodva mondott köszönetet azért a rendeletért, amely a tartományi biztosoknak megtiltotta, hogy saját szükségletükre ingyen fogatokat és fuvarokat kérjenek.²⁹ Ha még a vidéki közigazgatás élén álló tartományi biztosoknál is ez volt a helyzet, a megyei tisztviselőkön keresztül a falubírákig mennyi törvénytelen megterhelésre nyílhatott alkalom, amelynek törvénytelen-ségéről a megterheltek talán nem is tudtak. Ha ezeknek csak egy részét is megszüntette a helytartótanács közbelépése, s a hálálkodások azt mutatják, hogy sikerült megszüntetnie, működését méltán kísérte a minden oldalról megnyilvánuló köszönet. De hogy nemcsak a tarto-

²⁸ Ben. res. 1735. febr. 18.

²⁹ Litt. mens. 1727. jún. 21. Érsekújvár.

mányi biztosokkal és a főispánokkal törődött, hanem figyelmét a legalacsonyabb fokra is kiterjesztette, bizonyítja, hogy még a megyei hajduk számának emelése is tőle, illetve az uralkodó hozzájárulásától függött. Amikor Máramaros 1735-ben 40, Bihar pedig 1737-ben 88 új hajdut alkalmazott, gondos vizsgálat alá vette, hogy a létszámemelésre csakugyan szükség volt-e, hogy a fizetéstöbbletet az adózók elviselhetik-e.³⁰

Miután ilyen módon a megyék felügyelete alá kerültek, a helytartótanács nem törekedett arra, hogy a jobbágyügy intézésében szándékos fejlődés folyamán kialakult jogkörüket csorbítsa, sőt ellenkezőleg, a megyéknek szánta azt a feladatot, hogy a földesúr-jobbágy viszonyt ellenőrizzék s szükség esetén a népet az urasággal szemben megvédjék. Amikor pl. a Bereg-megyei Munkács és Szentmiklós uradalmak nem akarták a jobbágykérdésben a megyei illetékességet elismerni, a helytartótanács teljes határozottsággal szögezte le a maga álláspontját, amit törvényekkel, az 1715:101. és 1723:18. törvénycikkkel támasztott alá. Kimondotta, hogy a megye minden uradalomban, még a királyi birtokon is, korlátlanul rendelkezik a királyi szolgálatát, azaz az államot érintő közügyekben, elsősorban az adózással kapcsolatos kérdésekben, sőt joga van a földesúr és jobbágy közötti magánviszonyt is ellenőrizni, felügyelhet arra is, hogy a jobbágyot az urbáriumok rendelkezésein felül ne terheljék meg.³¹ Az indokolás kézenfekvő volt: a magánjogi viszonyban túlterhelt jobbágy közjogi kötelezettségének csak nehezen, vagy egyáltalában nem tudott eleget tenni.

A megye azonban nem minden esetben állott feladata magaslatán, amin nem is csodálkozhatunk, ha meggondoljuk, hogy tisztviselői maguk is földesurak, a jobbágykérdésben érdekelt fél voltak. Liptó megye pl. 1740-ben nem akadályozta meg, hogy a likavai uradalom vezetősége Rózsahegy előljáróságát börtönbe vesse, amiért a mezőváros megtagadta — a helytartótanács vizsgálatának eredménye alapján teljes joggal — az uradalom számára a közmunkát. A megye egyenesen támogatta a törvénytelenül eljáró uradalmat, amivel a helytartótanács legnagyobbfokú rosszállását vonta magára.³² De voltak megyék, amelyek hivatásukat a törvény szellemének megfelelően értelmezték, ezek mindenben számíthattak a központi kormányzat támogatására.

³⁰ Prot. cons. 1735. szept. 20. Ben. res. 1737. nov. 26.

³¹ Rel. cons. 1726. jún. 25.

³² Rel. cons. 1740. jún. 28.

Tanulságos példát nyújt erre az a tárgyalás, amely 1725-ben Tolna megye és gróf Mercy uradalma között folyt le és amelyben a döntést a helytartótanács háromtagú bizottsága, gróf Szörény László, Palásti Ferenc és Nedeczky Károly hozta. Mercy mint a megye legnagyobb részének földesura bizonyosfokú önállóságra törekedett a megyei hatósággal szemben. Tudni akarta, hogy a megye a jobbágyoktól behajtott összeget milyen célokra fordítja. Tolna hozzájárult ahhoz, hogy az uradalom egyik tisztviselője az adó kivetésénél és elszámolásánál jelen legyen, de részletes számadásra a helytartótanács sem találta a megyét kötelezettnek, hiszen erre az ország egyetlen vidékén sem akadt példa. Mercy azután lemondott a megye ellenőrzéséről és inkább azt kívánta, hogy az uradalomra eső terheket az ő tisztviselői vessék ki, hajtsák be és azután szolgáltatassák a megye pénztárába. E kérés méltányossága elől sem a megye, sem a helytartótanács nem zárkozhatott el. Jellemző azonban, hogy a feltételek megállapításánál mennyire megkötötték az uradalmat és hogy ez a megkötés mindig a jobbágyság érdekét tartotta szem előtt. A megye első feltétele az volt, hogy az uradalmat két más megyebeli uradalom tisztviselőinek jelenlétében összeírassa. Mercy hajlandó volt egyszersmindenkorra egy összeírást megengedni. A helytartótanács úgy döntött, hogy a megye, amikor szükségesnek ítéli, az összeírást megismételheti, az uradalmi tisztviselők jelenlétét azonban nem találta szükségesnek, abban a nép felesleges megterhelését látta. A Mercy-birtokon így a közterhek és a földesuri szolgáltatások kezelése közös kézbe, az uradalom kezébe került, ami sok zavar lehetőségét rejtette magában. Ezek ellen a zavarok ellen akart a megye védekezni, amikor azt követelte, hogy az uradalom pontosan mutassa ki, hogy melyik jobbágyra mennyi földesuri teher esik, hogy vita esetén gyorsan és akadálytalanul dönthessenek. Vagyis a megye most azt kívánta, amit Mercyvel szemben korábban megtagadott, a részletes elszámolást, s amiben Mercy most a maga jogkörének megcsorbítását látta, úgyhogy tiltakozott ellene. A helytartótanács azonban a megye álláspontját fogadta el, sőt még hozzáfűzte, hogy minden falunak külön számadáskönyve legyen, amiben minden adózó neve mellett tüntessék fel, hogy mikor és mennyit fizetett. A fizetésnél a falubírák legyenek jelen, ilyenkor számítsák le a katonai szolgáltatásokat. Elfogadta végül a helytartótanács a megyének azt a kívánságát is, hogy Mercyt minden évben ellenőriztesse. Érdekes, hogy ennél a pontnál Mercy hivatkozott arra az évrre, amelyet egyébként a helytartótanács hangoztatott, t. i. hogy az adózó népet felesleges költségekkel

terhelik.³³ A népvédelem korszerű szólam volt, az uralkodónál mindig sikert remélhetett, aki arra hivatkozott.

A jobbágykérdéssel kapcsolatban rendszerint három tényező szerepelt, a jobbágy, az uradalom és a megye. A helytartótanács igyekezett valamennyinek a jogkörét sértetlenül megőrizni. Számos esetben szolgáltatott a jogaiban sértett uraságnak igazságot. A Békés-megyei Harruckern-uradalom pl. attól tartott, hogy a megyei összeírók az összeírt lakosság jogviszonyát nem tüntetik fel pontosan, aminek következtében az örökös jobbágyok a szabad költözés jogát követelik majd maguknak. A helytartótanács megnyugtatta az aggódó birtokost, hogy az összeírások a fennálló jogi helyzeten nem változtatnak, az összeírás a bevallott jogállapotot nem véglegesnek tünteti fel, annak feltételeességét az uti dicitur formulával kifejezésre is juttatja.³⁴ Az összeírásoknál inkább fenyegette veszély a jobbágyságot, de az is módot talált rá, hogy ilyen esetben a helytartótanácshoz forduljon. A Berencs várához tartozó községek lakosságát földesuri törvényszék elé állították, mert panaszkodni mertek, hogy az összeírók a libertinusokat a taxalisták közé számították. De nem csüggedtek, hanem folyamódásukkal újra megkeresték a helytartótanácsot, ahonnan azután elégtételt kaptak.³⁵

Földesúr és jobbágy között felmerülő viszályok főoka az volt, hogy az ország nagy részében nem voltak urbáriumok, amelyek a jobbágyság jogait és kötelezéseit pontosan megállapították volna, a szolgáltatások a helyi szokás alapján történtek, az ország különböző vidékein mások és mások voltak, többnyire az uraság emberségétől függött a föld népének sorsa. Urbárium készítésére rendszerint csak akkor került sor, ha a birtok új tulajdonos kezébe került. Mivel a föld ebben a korban elég sűrűn cserélt gazdát, ez nem tartozott a ritka esetek közé. Az urbáriumot a megye készítette, a helytartótanács nézte át és az uralkodó hagyta jóvá, tehát a megerősítés a közigazgatás útján történt, nem pedig az igazságszolgáltatás fórumain keresztül. Ez a kérdés akkor még nem vert fel nagy hullámokat, mint Mária Terézia korában, amikor az államhatalom ezt az utat választotta a jobbágyság sorsának javítására és a rendi kiváltságok ellensúlyozására és amikor a rendiség mindent elkövetett, hogy intézését kivegye a helytartótanács kezéből és a törvényszékek kezébe adva a maga befolyása alatt tartsa. A helytartótanács azt az elvet vallotta, hogy urbárium nem

³³ Rel. cons. 1725. aug. 21.

³⁴ Prot. cons. 1728. ápr. 21.

³⁵ Prot. cons. 1732. júl. 11.

létében a régi szokás urbárium erejével bir és utasította a megyéket, hogy az új urbáriumokat a törvények, a gyakorlat és a szomszédos helyek szokásainak figyelembevételével készítsék.³⁶

A helytartótanács népvédelmi politikájáról csakhamar az egész ország tudomást szerzett s nem volt ritka az olyan eset, amikor a jobbágyság nem a megyén keresztül, hanem közvetlenül adta elő panaszát. A megyénél ugyanis többnyire saját földesurai intézték a panaszos ügyét, érthető tehát, ha a nép inkább bízott a magasabb hivatalban, ahogyan pl. 1734-ben Rosner János György tette, aki maga és társai nevében előadta, hogy egy br. Szentiványi földesúr bizonyos időre szolgálatába fogadta őket, de még a szolgálati idő letelte előtt felmondott és a hátralevő időre a fizetést megadni nem hajlandó. Jellemző a mód, ahogyan a helytartótanács elégtételt szerzett. Nem fordult hangzatos fenyegető frázisokhoz, hanem nyugodt hangon figyelmeztette a bárót, hogy gondoljon rangjára és hírére, ne engedje az ügyet a király elé kerülni, mert abból becsülete mindenképpen kárt szenvedne.³⁷

De nemcsak a jobbágyság, hanem a városi polgárság is felkereste kérésével a helytartótanácsot, így pl. 1734-ben egy szakolcai ökörkereskedő, Zaruba János, aki hitelezőivel szemben keresett védelmet. Előadta, hogy kirabolták, háza leégett, a marhavész következtében nagy veszteségek érték, fizetni tehát nem tud. A helytartótanács a várost utasította a felhozott állítások megvizsgálására és felszólította, hogy amennyiben azok valóknak bizonyulnak, vegye a hitelezőkkel szemben védelmébe.³⁸ Előfordult, hogy a város saját polgáraival szemben keresett támogatást, így pl. Modor, amikor molnárai 1727-ben minden ok és a város hozzájárulása nélkül 1/14-ről és 1/13-ról 1/10-re emelték az őrlési illetéket, holott rendkívül alacsony évi censust fizettek és a város erdeiből ingyen fát kaptak, mindezt csak azért, hogy a szegény nép gabonáját alacsony illeték mellett őröljék.³⁹ Ez a folyamat is mutatja, hogy a helytartótanács közbelépését egész természetesnek tartották, annak sikeréről eleve meg voltak győződve. Különösen székhelyének, Pozsony városnak belügyeire volt nagy befolyása, így, hogy csak egy példát említsünk, 1736-ban engedélyezte, hogy a város kórházában bort és pálinkát mérjenek, hogy az italmérés jövedelméből több szegényt tarthassanak el.⁴⁰

³⁶ Rel. cons. 1735. máj. 11. Prot. cons. 1732. aug. 23. 1733. jan. 17. febr. 21. Ben. res. 1733. márc. 26.

³⁷ Prot. cons. 1734. aug. 21.

³⁸ Prot. cons. 1734. nov. 23.

³⁹ Litt. mens. 1727. jún. 21. Modor.

⁴⁰ Prot. cons. 1736. szept. 22.

Ezek a helyi jelentőségű orvoslásokon túlmenően azonban a helytartótanács működésének igazi jelentőségét abban kell látnunk, hogy országos hatásköre és tekintélye segítségével hathatósan léphetett fel olyan esetekben is, amelyekben korábban a városi és a megyei hatóság vagy egyáltalában nem, vagy rendkívül nehezen, igen fáradtságos úton szerezhetett a nép számára védelmet. Tanulságos ebből a szempontból az a közbelépése, amelynek eredménye egy bírósági ítélet végrehajtásának felfüggesztése lett. A hétszemélyes tábla 1734-ben ítéletet hozott gr. Gvadagni Anna Mária javára, amellyel Szatmár és Ugocsa megyéket nagyobb összeg fizetésére kötelezte. A helytartótanács a legnagyobb tisztelet hangján szólott az ítélet tekintélyéről és érvényéről, azonban úgy találta, hogy a két megye a megítélt összeget egyelőre nem fizetheti ki, mert különben adózóit végső romlásba döntené és távozásra kényszerítené. Így kénytelen volt a felfüggesztés mellett dönteni és megoldásul azt ajánlotta, hogy a két megye valamilyen úton szerezzen kölcsönt és a bírói kötelezettségnek abból tegyen eleget.⁴¹

Az országos törvényszékeken kívül a katonai hatóságoknál és a kamarai hivataloknál is közbelépett s tekintélyével súlyt adott a törvényhatóságok kérésének és panaszának. 1735-ben kieszközölte, hogy a szűkös viszonyok között tengődő Sáros-megyei lakosság tízezer mérő gabonát vámmentesen vihessen ki Lengyelországba.⁴² A Felső-Magyarországon működő sóhivatalnokok a tiltott lengyel só t csempésző lakosságtól a són és árán kívül ígásaikat és szekerüket is elkobozták, amihez pedig nem volt joguk, mert így a nép sem adót fizetni, sem földesurának dolgozni nem tudott. Ebben és ehhez hasonló más esetekben ugyancsak a helytartótanácsnak támogatását kérték.⁴³

Az országnak volt ugyan pénztára, amelyből az egész lakosságot érintő ügyekben felmerülő kiadásokat kellett volna fedezni, — élén a perceptor regni állott, — azonban ebbe a pénztárba csak az indigenák taxája, az is rendszertelenül és bizonytalanul folyt be. Amikor tehát olyan költségek megtérítésére került sor, amelyek az egész ország érdekében történt intézkedésekkel kapcsolatban merültek fel, nem maradt más megoldás, mint az adófizető jobbgáyság teherbíró képességét tenni ki újabb próbának. A helytartótanács népvédelmi politikájának egyik megnyilvánulását kell látnunk abban, hogy ezekben az esetekben megkülönböztette azokat, amelyeknél az alsó réteg megter-

⁴¹ Rel. cons. 1734. dec. 21.

⁴² Ben. res. 1735. aug. 25.

⁴³ Litt. mens. 1736. aug. 23. Zemplén m.

helését elkerülhetőnek találta. Ilyen ügy volt pl. a határkiigazítás kérdése, amelyről különböző országos bizottságok állandóan tanácskoztak és tárgyaltak. Ezekre a tárgyalásokra vonatkozóan javaslatokat terjesztett az uralkodó elé s többek között arra nézve is indítványt tett, hogy a kiküldött biztosokat milyen alpból fizessék. Határozottan tiltakozott az ellen, hogy a tanácskozások költségeit, bár azok az egész ország érdekében folytak, az adózó népre hárítsák és keresztülvitte, hogy a kiadásokat a kiigazításnál elsősorban érdekelt földesurak fedezzék.⁴⁴

A népvédelmi politika egyik próbakövét az országos inségekben figyelhetjük meg. A territoriumokra bomlott államban még a XVIII. században sem volt ritka jelenség, hogy az ország egyik része nem tudta termése feleslegét értékesíteni, a másik részen pedig éhínség pusztított. A megyékre tagozódott Magyarországon a XVI. és XVII. században hasonló tapasztalatokat tehetünk, ezen a téren is az államhatalom érdeme, hogy az ország egységét munkálva a termelés, fogyasztás és közlekedés irányításával a természeti viszontagságok végzetes következményeivel szemben nagyobb biztonságba helyezte az embert. Nagyobb arányú éhínség a XVIII. század első felében, nem számítva az első évtized háborús viszontagságait, Magyarországon nem pusztított, még a legjelentékenyebbnek az 1726. évi rossz termés hatását tekinthetjük. Az év novemberében a helytartótanács már a gabonakivitel megtiltását kérte az uralkodótól, érvelve, hogy a meglévő mennyiségre a lakosságnak és az elszállásolt katonaságnak szüksége van.⁴⁵ Az inség azonban egyes helyeken olyan méreteket öltött, hogy a fenyegető veszélyt kiviteli tilalommal elhárítani nem lehetett. Komárom megye az Esterházy grófok gesztesi uradalmából hatósági rendelettel osztatott szét gabonát az inségesek között.⁴⁶ Voltak azonban olyan vidékek is, ahol az uradalmak sem rendelkeztek megfelelő mennyiségű felesleggel. Nehezebbé tette a helyzetet, hogy a lakosságnak az elszállásolt katonaság élelmezéséről is gondoskodnia kellett. A király a helytartótanács javaslatára elrendelte, hogy az országban lévő gabonatárak kölcsönözzenek azoknak a megyéknek, amelyek a katonaságot élelmezni nem tudják, a kölcsönt a következő év terméséből azután természetben fizessék vissza.⁴⁷ Ezzel azonban még nem oldották meg a kérdést. Egyes gabonatárak már az elmúlt években

⁴⁴ Miscellanea, fasc. 35. No. 208.

⁴⁵ Prot. cons. 1726. nov. 26.

⁴⁶ Litt. mens. 1726. nov. 7. Komárom m.

⁴⁷ Prot. cons. 1726. okt. 11. Acta id. misc. No. 3.

adtak kölcsönt, így a pozsonyi ház Abaúj-vármegyének, amit most a rossz termés ellenére is be akart hajtani, s szándékától csak a helytartótanács közbelépésére állott el.⁴⁸ Az ínség általános volt ugyan, de ereje az ország különböző részein váltakozott. Pest és Bács megyékben pl. csak a katonaság eltartására kellett a gabonátárakhoz fordulni.⁴⁹ Súlyosabb volt Somogy helyzete, az ottani tárukban nem volt kölcsönözhető felesleg.⁵⁰ A legnagyobb nehézséggel azonban a felvidéki megyék küzdöttek. Az egri és szolnoki táruk kimerültek,⁵¹ Zemplén megye kérésére Kassáról választ sem kapott,⁵² Árva megye közelében nem is volt gabonaház.⁵³ Sáros megye lakossága hosszú időn keresztül gabonátörmeléket és korpát kevert a földeken szedett és szárított bogyókhöz, ebből a keverékből készült a nyomorúságos kenyér, amelyen a nép életét tengette.⁵⁴ Országos arányú ínségakcióra a helytartótanács sem gondolhatott, ilyenek sikere még napjainkban sem kielégítő. Mindegyik vidék úgy segített magán, ahogy tudott. Az 1726. évihez mérhető rossz termés a század első felében többé nem volt. Ha valamelyik megyét a természet sujtotta, saját hatáskörében intézkedett, így tiltotta meg pl. Csongrád megye 1737-ben a gabonaeladást, mert a termés rossz volt, a búzát a katonaság felélte, s attól tartott, hogy a megszorult nép mindenét eladja és végső nyomorba jut.⁵⁵ A megszorult megyén rendszerint szomszédja segített, így pl. 1739-ben Árván Liptó,⁵⁶ vagy pedig a legközelebb fekvő gabonátár adott kölcsönt.

A népvédelemnek a XVIII. században éppúgy, mint az egész közép- és újkoron keresztül Európa minden országában egyik égető kérdése volt, hogy a dolgozó és adófizető lakosságot hogyan szabadítsák meg a hazai és külföldi munkakerülő csavargók tömegétől, továbbá, hogy azokról, akik munkára alkalmatlanná váltak, hogyan gondoskodjanak.^{56a} A koldusok tolatkodó kérégetése a mai kor emberének nyugalma is állandóan háborgatja, a közbiztonságot ma is ez a folyton hullámzó, hol könnyörgő, hol követelő népréteg fenyegeti, de még

⁴⁸ Litt. mens. 1726. dec. 30. Abauj m.

⁴⁹ Litt. mens. 1727. márc. 21. Pest m. 1727. febr. 17. Bács m.

⁵⁰ Litt. mens. 1727. febr. 11. Somogy m.

⁵¹ Litt. mens. 1727. jan. 4. Heves és Külső-Szolnok m.

⁵² Litt mens. 1727. márc. 6. Zemplén m.

⁵³ Litt. mens. 1727. febr. 12. Árva m.

⁵⁴ Litt. mens. 1727. febr. 11. Sáros m.

⁵⁵ Litt. mens. 1737. febr. 28. Csongrád m.

⁵⁶ Litt. mens. 1739. dec. 1. Liptó m.

^{56a} Ezen a téren a 18. század viszonyai rendkívül lassan javultak. V. ö. P. Frauenstädt: Bettel-u. Vagabundwesen i. Schlesien v. 16. b. 18. Jh. Preuss. Jbb. 89. Bd. 488. skk. II.

fokozottabb mértékben zavarta a korábbi századok belső békéjét, amikor a lakosság nagy része különben is örökös mozgásban volt. A dologtalanul kóborlók arányszáma egy-egy nagyobb háború után rendkívül megnövekedett; szökött katonák, büntetésük elől menekülő gonosztevők, sorsukkal elégedetlen parasztok, vándorcigányok stb. csatangoltak egyik faluról a másikra, élelmet kérve, vagy a vagyont fosztogatva és folytonos nyugtalanságban tartva a szegény lakosságot, amely még a maga nyomorékjait és elaggott szüleit sem tudta eltartani. A vagabundusok elleni védekezés, valamint a szegényügy intézése Magyarországon a XVI. és XVII. században az egyéb közigazgatási és szociális feladatokhoz hasonlóan a törvényhatóságok, megyék és városok vállán nyugodott. Az államhatalom fokozatos kiterjedésével kapcsolatban a XVIII. század elején a központi kormányt képviselő helytartótanács hatáskörét erre a területre is kiterjesztette, ami itt is maga után vonta a helyi hatóságok autonómiájának bizonyosfokú csorbulását, amivel szemben azonban ezen a téren is érvényesült az egységre való törekvés, az országszerte egyöntetű eljárás jótékony hatása. Korábban egy-egy statutum érvénye csak az illető törvényhatóság területére terjedt ki, hatása éppen ezért nagyon is kétséges volt. A helytartótanács rendeletei ezzel szemben minden törvényhatóságot egyenlő erővel a kitűzött cél megvalósítására köteleztek, lehetővé vált egyes országrészek összefogása közös feladatok megoldására. A helyi hatóságok a központi hatalom egyéb szerveivel is könnyebben és eredményesebben érintkezettek, ha megfontolásaikat, kívánságaikat és panaszaikat a helytartótanács útján terjesztették fel, inkább remélhették, hogy meghallgatásra találnak, mint azelőtt.

A helytartótanács működésének megkezdése után azonnal felszólította a megyéket és városokat, hogy a területükön tartózkodó munkanélkülieket szigorúan ellenőrizzék. A beérkezett jelentések egyrésze jogos önérzettel hangoztatta, hogy a rendeletben foglaltakat már saját kezdeményezésükből megtették. Modor pl. az idegeneket a város területéről eltávolította, a helybeliek közül a munkára alkalmasokat dologra fogta, azokat pedig, akik csakugyan a köz támogatására szorultak, ruhájukon ólomjeggyel látta el.⁵⁷ Kismarton külön biztosokat rendelt a csavargó- és szegényügy intézésére és ígéretet tett, hogy időről-időre jelenteni fogja az eredményt.⁵⁸ Libetbánya is arra hivatkozott, hogy a helybeli szegények közellátását már rendszeresen megszervezte.⁵⁹

⁵⁷ Litt. mens. 1724. szept. 25. Modor.

⁵⁸ Litt. mens. 1724. szept. 21. Kismarton.

⁵⁹ Litt. mens. 1725. márc. 16. Libetbánya.

Bármilyen büszke hurokat pengettek is a városi tanácsok, nehézségek azért náluk is lépten-nyomon felmerültek, amit Pozsony város példája mutat legjobban. A helytartótanács székhelyét közvetlenül ellenőrizhette, s így újra meg újra kénytelen volt megállapítani, hogy a városban sok a koldus és a dologtalan csavargó.⁶⁰ A város szigorú rendszabályokkal fogott a tisztítás munkájához. A magyar illetőségű dologtalanok közül is csak azokat tűrte meg, akiket mezei és szőlőmunkára fel tudott használni. A munkára alkalmatlanok közül azokat, akik más hatóság alá tartoztak, kitoloncolta, s kérte, hogy a kitoloncoltakat megyéről-megyére gyorsan szállítsák, hogy eltartásuk ne terheljen hosszú ideig egy helyet. A koldulást saját nyomorékjainak sem engedte meg, hanem külön ezzel a feladattal megbízott polgárok útján hetenként elemőzsiát osztott szét közöttük.⁶¹ Véglegesen azután 1736-ban szabályozta a koldulást, amikor tervezetét Pehm András helytartótanácsos nézte át és terjesztette jóváhagyásra a helytartótanács elé. A város templomainál 24 nyomorék koldulhatott, de ennek fejében takarítani tartoztak. Külön jelekről lehetett őket megismerni, a többi megtűrt koldus más jelet kapott, de házról-házra ezek sem járhattak, az elemőzsiát úgy osztották szét közöttük, a rendre három Bettelrichter és három Bettelvoigt ügyelt fel. A helytartótanács kieszközölte, hogy a város határában elterülő Pálffy-uradalom megtiltotta a szabad átjárást, amivel nagyot könnyített a magistratus munkáján. De még így sem ment minden símán, a kiutasítottakat pl. egyszerűen szélnek eresztették, mert eltartásuk a toloncolásig sokba került volna.⁶² Voltak olyan idegen illetőségűek, akik már több mint tíz éve laktak a városban és így nem távolíthatta el őket. A házról-házra járást sem akadályozhatta meg, bár külön öröket állított erre a célra. A város szegényügyéről tanulságos képet adnak a következő adatok: a Nádasdy Tamás által létesített lazarethumban 1737-ben 95-en laktak, 166 embert teljesen a város tartott el, 313-nak pedig házipénztárából segílyt adott.⁶³

Az útlevíl nélkül csavargó dologtalanok üldözését a hatóságok rendszerint összekapcsolták a büntetésük elől menekülő gonosztevők hajtvadászatával. Győr megye 1724-ben arra kért engedélyt, hogy az ilyen egyéneket a falvakban külön erre a célra felállított őrségek, továbbá ú. n. ductorok üldözhesék és foghassák el.⁶⁴ Kraszna megye

⁶⁰ Prot. cons. 1729. szept. 25.

⁶¹ Litt. mens. 1731. jún. 26. Pozsony v.

⁶² Rel. cons. 1736. júl. 14.

⁶³ Helytartótanácsi levéltár, Oeconomica, Lad. C. fasc. 2. No. 1.

⁶⁴ Litt. mens. 1724. nov. 20. Győr m.

is minden helységben őrséget állíttatott fel az útlevelek alapos ellenőrzésére, előzőleg általános vizsgálat alá vetette a területén tartózkodó munkanélküli csavargó és gyanús személyeket.⁶⁵ Gömör megye mindenkit vizsgálati fogságba vetett, aki útlevél nélkül utazott.⁶⁶ A nyomozás sikere érdekében a szomszédos hatóságok hatáskörét olykor összeolvasztották, így Pozsony városa 1732-ben engedélyt nyert arra, hogy ne csak a polgárok házait, hanem a megyei igazgatás alá eső telkeket és rejtekhelyeket is átkutathassa egy megyei tisztviselő jelenlétében.⁶⁷

Egyes helyeken túlzásba estek és minden idegennek kellemetlenkedni kezdtek. A helytartótanácsnak 1733-ban figyelmeztetnie kellett Szakolcát, hogy tegyen különbséget az olyan idegenek között, akik vagyonukból vagy munkájukból élnek és azok között, akik semmittevésükkel vagy koldulásukkal a lakosság terhére vannak.⁶⁸ 1735-ben pedig meg kellett állapítania, hogy Nagyszombat a csavargókat egy kalap alá veszi a gonosztevőkkel. Nedeczky Károly tanácsos jelentésében pontos meghatározását adta a csavargónak, annak minősítve minden idegent, aki új lakóhelyén legalább tíz évvel azelőtt nem épített házat, hanem a dolgot kerülve, koldulással tartotta fenn magát.⁶⁹ Fontos momentum volt továbbá, hogy az illetőnek volt-e útlevele, vagy sem. Minden olyan idegent, aki útlevél nélkül lépte át a határt, a helyi hatóság köteles volt letartóztatni s addig fogvatartani, amíg igazolni tudta magát. Tartozott továbbá minden hatóság útlevelet kiállítani azok számára, akik területéről távoztak.⁷⁰

Letelepedés és útlevél volt tehát az a két körülmény, amit a csavargók elbírálásánál tekintetbe vettek.⁷¹ A letartóztatás a falubírák feladata volt, amit ha elmulasztottak, súlyos büntetésben részesültek, Gömör megye pl. 12 forintot szabott ki ebben az esetben rájuk.⁷² Az elfogottakat a szolgabíráknak adták át, akik ha azt látták, hogy járásukban túl sok a csavargó, az alispánhoz fordultak, aki viszont ha a megyei karhatalom gyengének bizonyult, katonai segítséget is igénybe vehetett. A szolgabírák a foglyokat illetőségi helyükre toloncoltatták,

⁶⁵ Litt. mens. 1725. márc. 10. Kraszna m.

⁶⁶ Litt mens. 1725. máj. 15. Gömör m.

⁶⁷ Ben. res. 1732. jan. 4.

⁶⁸ Prot. cons. 1733. jún. 20.

⁶⁹ Rel. cons. 1735. máj. 25.

⁷⁰ Prot. cons. 1737. jan. 26.

⁷¹ Kolosvári-Óvári: Magyar törvényhatósági statutumok, IV./1. 756. l.

⁷² U. o. II. 434. l.

Pozsony megye a toloncolás idejére minden fogoly számára napi 1 garast utalt ki házipénztárából.⁷³

A vagabundusok, ahogyan a csavargókat nevezték, kérdése első sorban az osztrák határ mentén fekvő dunántúli megyéket érintette. Sopron-megye 1725-ben mint hosszú időn keresztül leszűrt tanulságot állapította meg, hogy azok, akik az osztrák határon át jönnek, rendszerint házaló kereskedőknek, vagy munkát kereső iparosoknak mondják magukat, útlevelük is van, amit azonban másoktól szereztek pénzen vagy erőszakkal. Amint a határt átlépték, eszük ágában sincs dolgozni, hanem koldulva haladnak egyik faluból a másikba az ország belseje felé. Kénytelen volt tehát az ilyen személyek bebocsátását megtiltani, még abban az esetben is, ha útlevelük teljesen kifogástalan volt.⁷⁴ Ezzel az intézkedéssel azonban ártatlanokat is sujtott, sőt saját lakosságának érdekét is sértette, mert a házaló kereskedőkre a népnek szüksége volt. A kérdést másképpen, az egész vidéken egységesen kellett rendezni, ami a helytartótanács feladata lett. A határmenti három megye: Moson, Sopron és Vasvár számára az egyidőben megtartandó első közös vizsgálatot 1726 január 15-re rendelte el és kieszközölte, hogy a katonaság is mindenben segítségükre legyen. Meghagyta továbbá, hogy az elfogottakat tartsák őrizetben, vallomásaikat terjeszték fel.⁷⁵ Az eredmény már csak az idő rövidege miatt sem lehetett kielégítő, az értesítéseket csak január elején küldötte szét. A soproni katonai parancsnok jelentése szerint a megye a helytartótanácsi rendeletet nem is hajtotta végre, amire a király szigorú vizsgálatot rendelt el és a vétkesek példás megbüntetését kívánta. A soproni alispán a vizsgálat után arra hivatkozott, hogy a siker azért maradt el, mert osztrák részről megfelelő támogatásban nem részesültek, így az üldözöttek legnagyobb része átszökött a határon.⁷⁶ De nemcsak amiatt panaszkodtak a megyék, hogy az osztrák határon az átlépőket lazán ellenőrzik, hanem azt is szemükre vetették az osztrák hatóságoknak, hogy az odaillesítéseket nem veszik át.⁷⁷ Osztrák részről erre azt válaszolták, hogy a megyék a kitoloncolást előzetes tárgyalások nélkül eszközlik. Ez csakugyan így volt, Moson megye ezt az eljárást azzal okolta meg, hogy osztrák területről naponta érkeznek csavargók, ezeknek eltartása a tárgyalások ideje alatt nagy terhet rótt volna a me-

⁷³ U. o. IV/1. 738. l.

⁷⁴ Litt. mens. 1725. szept. 12. Sopron m.

⁷⁵ Prot. cons. 1726. jan. 7.

⁷⁶ Prot. cons. 1726. márc. 13.

⁷⁷ Litt. mens. 1726. máj. 13. Sopron. m. 1727. máj. 23. Moson m.

gyére.⁷⁸ Vasvármegye azt jelentette, hogy Stájerországból éjnek idején egyszerűen átküldik azokat, akik terhükre vannak; különösen a felsőlendvai uradalom panaszkodott emiatt.⁷⁹

A helytartótanács ezeket a panaszokat az uralkodó elé terjesztette, az ügy rendezésére azonban csak 1730-ban került sor. Az 1726 január 15-én elfogottakat a megyék bebörtönözték, kihallgatták, a felvett jegyzőkönyveket a helytartótanács elé terjesztették.⁸⁰ Ausztriában, Stájer- és Morvaországban 1726 május 21-én tartottak nyomozást, amiről előzetesen a magyar megyéket is értesítették, azok kötelesek voltak a napot titokban tartani és ugyanabban az időpontban ugyancsak nyomozást rendezni.⁸¹ A kölcsönös kicserélésre csak ezután került sor. A következő évben az örökös tartományokba újra közös időben, május 20-án fogták össze a csavargókat, a megyéket újra segítségre szólították fel.⁸² A kölcsönös kicserélés terén lassan a következő gyakorlat alakult ki: Az örökös tartományokban évenként kétszer, tavasszal és ősszel generalis visitatiót tartottak, ezzel kapcsolatban rendezték a megyék is a hajtóvadászatot. Az összefogottakat meghatározott helyeken gyűjtötték össze, a magyar illetőségűeket pl. Badenben. A toloncolás előtt 3–4 nappal értesítették az illető országot. A magyarokat Ebenfurton keresztül Neufeldre szállították, itt vette át őket Sopron megye biztosa, még pedig nemcsak a megyebelieket, ami ellen igen sokszor panaszkodott és azt szerette volna, ha minden megye külön fogadta volna az alája tartozókat. Ilyenkor adták át az ausztriai honosokat, de az osztrák biztosok még akkor sem mindig vették őket át, pedig a magyar megyék azt kívánták, hogy ezen a meghatározott időponton kívül is legyenek átutalások.⁸³

A kölcsönös kitoloncolások tehát nem folytak símán. A legnagyobb baj az volt, hogy az összes örökös tartományok toloncait egyszerre szállították Magyarországra. A nehézségeken a bécsi kormány is segíteni akart, az uralkodó 1730 augusztusában új tervezetet küldött véleményadásra a helytartótanács elé, ahol Paluska Györgyöt, Morocz Istvánt és Adelffy Jánost bízták meg annak átnézésével és a helytartótanácsi vélemény elkészítésével.⁸⁴ Ez a bizottság sorra vette a leküldött terve-

⁷⁸ Litt. mens. 1730. jún. 1. Moson m.

⁷⁹ Litt. mens. 1725. jún. 16. Vas m.

⁸⁰ Prot. cons. 1726. ápr. 12.

⁸¹ Prot. cons. 1726. ápr. 19.

⁸² Prot. cons. 1727. máj. 2.

⁸³ Litt. mens. 1730. jún. 12. Sopron m. Sziléziában a magyarok gyűjtőhelye Teschen volt. Frauenfeld i. m. 505–6. ll.

⁸⁴ Rel. cons. 1730. szept. 18.

zet pontjait. Az első kérdés az volt, hogy a toloncok kicserélése milyen helyeken történjék. A tervezet Ausztria felé Ebenfurtot ajánlotta, de felszólította a helytartótanácsot, hogy ha megfelelőbb helyet tud, azt nevezze meg, úgyszintén a többi örökös tartomány felé is javasoljon cserehelyeket. A haladást az eddigi gyakorlattal szemben tehát az jelentette, hogy az egyes tartományok csavargóügyét különválasztották. A bizottságnak az addigi tapasztalatok alapján leszűrődött véleménye az volt, hogy az átadás és az átvevés más-más helyen történjék. Az Ausztriában elfogott magyar honosok átvételére Pinkafőt, Neufeldet, Köpcsényt, vagy Magyarfalvát ajánlotta, az osztrák honosok átadására pedig Ebenfurtot, Wollferthalt, Pinkafőt vagy Arigert. A többi tartomány felé nem látta szükségesnek az átadás és átvevés elkülönítését, Stájerország felé Kaltenbrunn, Morvaország felé Vágujhelyet vagy Drietomát, Szilézia felé pedig Kisuccaújhelyet hozta javaslatba. A bécsi kormány erre azt válaszolta, hogy az örökös tartományokban már mindenütt azt az alapelvet fogadták el, hogy a kölcsönös csere egy helyen történjék, amivel nemcsak egyszerűsítik és gyorsítják az eljárást, hanem költséget is kímélnek, így tehát Magyarország számára is előnyösebb lesz, ha ezt a rendszert fogadja el. Felszólította ennek értelmében a helytartótanácsot, hogy Ausztria felé Neufeld és Köpcsény között válasszon. A helytartótanács mégegyszer kísérletet tett eredeti elgondolásának megvalósítására, azonban sikertelenül. A cserek helyét a bécsi kormány határozta meg, Ausztria felé Neufeld, Stájerország felé Szentgotthárd, Morvaország felé Szakolca, Szilézia felé pedig Kisuccaújhely lett a kölcsönös kiszolgáltatás közös színtere.⁸⁵

Több sikerrel érvényesítette nézetét a helytartótanács a toloncolással és általában a csavargóüggyel kapcsolatos elvi kérdésekben. Az egyik ilyen kérdés az volt, hogy kiket lehet kitoloncolni. A bécsi tervezet szerint azokat, akik 10 évig állandóan ugyanazon a helyen laktak, eltávolítani többé nem lehet. A helytartótanács véleménye az volt, hogy tekintetbe kell venni azt is, hogy az illető adót fizetett-e. A döntés azután úgy hangzott, hogy az illető helység állásfoglalása az irányadó, ha valakit elismer lakosának, azt nem csak megtűrni tartozik, hanem szükség esetén támogatni is köteles. Másik vitás kérdés volt, hogy hova toloncoljanak; a bécsi tervezet szerint az azelőtti lakóhelyre, a helytartótanács szerint viszont az eredeti illetőségi helyre. Ennél a pontnál az uralkodó a helytartótanács mellett foglalt állást. Dönteni kellett továbbá a kiszolgált katonák sorsa felett is. A bécsi tervezet azt kívánta, hogy ezredük állomáshelyén maradjanak, ami Magyar-

⁸⁵ Ben. res. 1731. ápr. 17.

országot súlyosan érintette volna, mivel a legtöbb ezred itt állomásozott. A helytartótanács tehát azt javasolta, hogy vagy illetőségi helyükre, vagy pedig az invalidusházakba kerüljenek. A király ez utóbbi megoldást választotta, ennek értelmében a magyar honos elbocsátott katonák a pesti invalidusházban nyertek elhelyezést. Végül a tervezettel szemben a helytartótanácsnak adott igazat az uralkodó abban is, hogy a biztosok a csavargók vallomását nem kötelesek figyelembe venni, tehát a kicserélés helyének megállapításán kívül kifogásait és észrevételeit mindenben helytállóknak találta.⁸⁶ A magyar tanácsosok az ügy alapos ismeretét elárulól józansággal vittek rendszert az addig zürzavaros kérdésbe, melynek intézése ilyen módon szilárd és állandó keretet kapott. Ettől kezdve minden évben kétszer, tavasszal és ősszel ugyanazon a napokon rendezték a nyomozást Ausztriában, Stájerországban. Morvaországban, Sziléziában és Magyarországon. A megyei és a városi hatóság a katonaság segítségét is igénybe vehette. Az elfogottakról jelentést tartozott tenni a helytartótanácsnak, ahol megállapították, hogy kit hova toloncoljanak. A nyomozást körülbelül egy hónap múlva, néha még rövidebb időn belül nyomon követte az idegen illetőségűek kicserélése. Ausztria és Stájerország felé a helytartótanácsnak sikerült kieszközölnie, hogy az átadás és átvétel egyazon helyen ugyan, de különböző időben történt. 1733-ban pl. a tavaszi nyomozás napja május 19-e volt, Ausztria és Stájerország felé a kiadásé május 28-a, átvételé július 21-e, Morvaország felé a csere július 20-án történt, a sziléziai elfogottak cserenapját ebben az évben a biztosok állapították meg.⁸⁷ A magyar illetőségű csavargók ügyét a megyei és városi hatóságok önállóan intézték,⁸⁸ a külföldiekről a helytartótanácsnak tettek jelentést, onnan nyertek utasítást, hogy mikorra és hova szállítsák őket.⁸⁹ A szállítás gyalog, távolabbi helyekről kocsin történt,⁹⁰ az átadásról és az átvételről ugyancsak tartoztak beszámolni.⁹¹

A rendszeres nyomozások eredménnyel jártak. Turóc megye már 1731-ben azt jelentette, hogy egyetlen csavargót sem talált területén.⁹² Bazin városa 1734-ben csak rendesen dolgozó morva munkásokat fogott el, akiket munkaadóik kezessége mellett még a helytartótanács

⁸⁶ Ben. res. 1730. okt. 23.

⁸⁷ Ben. res. 1733. ápr. 30.

⁸⁸ Litt. mens. 1730. dec. 20. Pozsony v.

⁸⁹ Rel. cons. 1734. júl. 7.

⁹⁰ Litt. mens. 1731. jún. 14. Árva m.

⁹¹ Litt. mens. 1732. dec. 11. Sporon m.

⁹² Litt. mens. 1731. jún. 11. Turóc m.

intézkedésének megérkezése előtt szabadon bocsátott.⁹³ 1736-ban május 5.-e volt a nyomozás napja, s a június 12-ig beérkezett jelentések egyhangúan azt tartalmazták, hogy csavargót sehosem találtak, csupán büntetésük elől menekülő gonosztevőket fogtak el.⁹⁴

A dologtalan csavargókhöz hasonlóan rendezésre várt a cigányok ügye is. II. Rákóczi Ferenc a felsőtiszai cigányok élére Ilosvay Ábrahám személyében vajdát, más néven cigánykapitányt állított, akinek halála után 1725-ben Szintai Zsigmond kérte az uralkodótól ezt a címet. A helytartótanács azonban azon a véleményen volt, hogy mivel ez a méltóság azelőtt ismeretlen volt, viselését a jövőben ne engedélyezzék, annál kevésbbé, mert ezáltal a földesúri jogokat megsértették.⁹⁵ A cigányok egy része ugyanis földesúri hatóság alatt élt, nagy részük azonban semmilyen hatóság illetékességét sem ismerte el, hanem szabadon kóborolt az országban, a legkülönbözőbb gonosztetteket hagyva maga után. A hatóságok elkeseredése velük szemben nem ismert határt. Sopron megye pl. nem látott ellenük más orvosszert, mint hogy valamennyiüket proskribálják, az elfogott férfiakat minden törvénykezés mellőzésével végezzék ki, az asszonyokat és gyermekeket pedig a király szigeteire száműzzék. A törvényes eljárást azért akarta kiküszöbölni, mert a tanuvallomások révén teljes bizonyosságra jutni és annak alapján halálos ítéleteket hozni nem lehetett volna, a hosszú vizsgálat ideje alatt pedig a megyének kellett volna a foglyokat eltartania.⁹⁶

A cigányügyet a helytartótanács felállítása előtt a haditanács intézte, üldözésükre katonaságot rendelt ki, a magyar hatóságokat a kancellária útján szólította fel, hogy a katonaság eltartásához járuljanak hozzá, a cigányok pártfogóit pedig szigorúan büntessék meg. Különösen az osztrák-magyar határon élt sok cigány. A nép nem volt ellenségük, közbük is házasodott, úgyhogy a kirendelt katonaság tehetetlennek bizonyult, bár a magyar megyék és az osztrák földesurak támogatását is igénybe vette. Az uralkodó végül is az ügyet kivette a haditanács kezéből és a helytartótanácsot bízta meg, hogy Sopron megye tervezetének figyelembevételével tegyen a baj gyökeres gyógyítására javaslatot.⁹⁷ Gr. Draskovics Ádám elnöklété alatt külön bizottság foglalkozott a kérdéssel, munkájával 1724 májusára már el is készült.

⁹³ Litt. mens. 1734. máj. 21. Bazin.

⁹⁴ Rel. cons. 1736. jún. 12.

⁹⁵ Pront. cons. 1725. márc. 4.

⁹⁶ Litt. mens. 1724. márc. 17. Sopron m. Miscellanea, fasc. 5. No. 56.

⁹⁷ Ben. res. 1724. ápr. 28.

Megállapította, hogy a cigányok nappal erdőkben rejtőznek, éjjel járnak ki rablásra a szomszédos falvakba. Elfogatásukra részletes ter-
vet dolgozott ki, nagyobb számú lovas és gyalogos katonaságot rendel-
tetett ki, a nyomozásba az érdekelt falvak magyar, osztrák és stájer
lakosságát is bevonta és a gyanús erdőket ugyanazon a napon ugyan-
abban az órában átkutattatta. Kihirdette továbbá, hogy a cigányokat
és azok támogatóit minden birtokos, akinek pallosjoga van, elfoghatja
és megbüntetheti, de ítéletében teljes elfogulatlansággal járjon el.⁹⁸
Az uralkodó azután Sopron megyébe 71, Mosonba 104, Pozsonyba pe-
dig 93 katonát küldött, a nyomozást ezek hajtották végre.⁹⁹ Az elfo-
gott cigányok kegyelmet kértek, mire a helytartótanács közzétette és
a királyi utakon kiszögeztette, hogy a megtérésre két heti időt enge-
délyez, amely időn belül a megyei hatóságnál jelentkezhetnek, csa-
vargó társaikról vallomást tartoznak tenni, ami után a megye megállá-
pítja, hogy milyen munkára alkalmasak, s erről a helytartótanácsot
értesíti. Azokat, kik nem tértek meg, minden további nélkül kivégez-
hetik.¹⁰⁰ A tömeges kivégzés azonban csak fenyegetés maradt, amint
a két heti határidő is kevésnek bizonyult a kérdés rendezésére. A hely-
tartótanácsnak be kellett látnia, hogy az elméleti elgondolások gyakor-
lati megvalósítása nem mindig könnyű feladat. A cigányügyet 1724 de-
cemberében vette végleges rendezés alá. Kimondták ekkor, hogy a föl-
desurak továbbra is tarthatnak cigányokat, de gondoskodniuk kell
azok letelepedéséről és tisztességes életmódjáról. A nem földesúri cigá-
nyoknak 3 hónapon belül el kell hagyniuk az országot. A 3 hónap
eltelte után a 16 éven felüli férfiakat minden vizsgálat nélkül kivégez-
hetik, hangzott a döntés, a többiek hátára pedig R-betűt égetnek és
kitoloncolják őket az országból. A gyermekeket és asszonyokat is ki-
végzik azonban, ha bűnösnek bizonyultak, vagy ha a toloncolás után
ismét átlépték a határt. A 3 hónapon belül a 16 éven felüli férfiak, ha
nem akartak távozni, a megyéknél munkára jelentkezhetnek, itt nevü-
ket, korukat és személyleírásukat feljegyezték és mérsékelt díjak mel-
lett munkát nyújtottak számukra. Az asszonyok és gyermekek azon-
ban még ilyen feltétel mellett sem maradhattak. A döntő szempont
tehát a kamentalista irodalom tanításának megfelelően az volt, hogy
azokat, akik saját erejükből megélni nem tudnak, nem szabad meg-
tűrni, mert az ilyenek a köz kárára vannak, a lakosság biztonságos

⁹⁸ Rel. cons. 1724. máj. 6.

⁹⁹ Ben. res. 1724. máj. 6., 19.

¹⁰⁰ Ben. res. 1726. szept. 2.

jólétét veszélyeztetik. Ezeket a rendeleteket szintén kihirdették és a királyi utak mentén kifüggesztették.¹⁰¹

Ami azután e rendelkezések megvalósulását illeti, tanulságos példa a Kismartonban munkára és letelepülésre jelentkezett karaván sorsa. Bécsben úgy döntöttek, hogy a Temesi Bánságba telepítsék őket,¹⁰² mire a helytartótanács elrendelte, hogy szállításuk egyik megyéből a másikba megyei felügyelet alatt és az illető megye költségén történjék.¹⁰³ Mosontól Sopron biztosa vette át a cigányokat, tőle Vasvármegyéé és így tovább, a megyék az átadást igazolni tartoztak.¹⁰⁴ A szállítással nem is volt baj, amíg a Bánságba nem érkeztek. Itt azonban nem fogadták be a cigányokat, mire a 28 személyből álló karaván elindult vissza.¹⁰⁵ Egész Sopron megyéig akadálytalanul eljutottak, ahol azután újra visszafordították őket Temesvár felé,¹⁰⁶ de végleges megtelepedésükről nincsen értesülésünk, valószínűleg az új környezetben tovább folytatták vándoréletüket.

A megyei igazgatás alatt álló területen kóbor cigányokat ettől kezdve nem tűrtek,¹⁰⁷ csupán vásárookra mehettek szabadon, egyébként azonban lakóhelyükről egy mérföldnél messzebb csak földesuruk útlevelével távozhattak.¹⁰⁸ A letelepültek ipart nem űzhettek,¹⁰⁹ csakhamar adóztatásukra is sor került.¹¹⁰ Elvértve, különösen a déli részen, felbukkantak még, de az országban elszállásolt katonaság jó biztosítékot nyújtott arra nézve, hogy a központi kormány elgondolása ezen a téren csakugyan valóra váljék.¹¹¹

A dologtalanul kóborló cigányok a koldulásból élő munkanélküli csavargókkal együtt nemcsak vagyonában, hanem életében is veszélyeztették a munkája verejtékéből adózó népet. Az emberölés nem tartozott a ritka dolgok közé, pedig a közbiztonság fenntartására minden község köteles volt őrséget állítani, amely csak azokat engedte a falun keresztül, akik útlevellel igazolták, hogy kicsodák, honnan jöttek és hová tartanak.¹¹² A szolgabírák állandóan járták járásukat, a

¹⁰¹ Acta id. misc., No. 59.

¹⁰² Ben. res. 1727. márc. 28.

¹⁰³ Helytartótanácsi circolare, 1727, ápr. 25.

¹⁰⁴ Litt. mens. 1727. jún. 28. Sopron m.

¹⁰⁵ Litt. mens. 1727. jún. 5. Gilligh M.

¹⁰⁶ Litt. mens. 1727. aug. 25. Sopron m.

¹⁰⁷ Kolosvári-Óvári: i. m. III. 310. l.

¹⁰⁸ Litt. mens. 1725. máj. 15. Gömör m.

¹⁰⁹ Kolosváry-Óvári: i. m. III. 735. l.

¹¹⁰ U. o. 321. l.

¹¹¹ Helytartótanácsi circolare, 1735. jún. 17.

¹¹² Kolosvári-Óvári: i. m. III. 343., IV/1. 726. skk. ll.

megyei határozatokat felolvasták, a nép anyanyelvén megmagyarázták.¹¹³ Ahol gyilkosság történt, a törvényhatósági joggal felruházott helyi hatóság tartozott a holttestet orvossal megvizsgáltatni.¹¹⁴ Ezek az intézkedések elsősorban a rablók ellen irányultak, akik ellen különösen az ország déli részén volt sok panasz. A Dráva jobb partja tele volt velük, innen keltek át fosztogató útjukra, ide tértek zsákmánnyal megrakódva vissza, üldözésükre a magyar megyék nem is gondolhattak.¹¹⁵ Hasonló vádak a rácokkal szemben is állandóan felmerültek. Jellemző a helytartótanács felfogására, ahogyan ezen az állapoton változtatni akart.

Annak a véleményének adott kifejezést, hogy Tolnában, Baranyában, Bácsban, Bodrogban, valamint Szlavóniában azért szaporodtak el annyira a rablók, azért érik egymást a gonosztettek, mert a lakosság elhagyta az igaz hitet. Szomorúan állapította meg, hogy a katolikus vallás tanainak kizárólagos érvényesítésére politikai okból — *ex rationibus de statu magis politico, quam sacra pagina depromptis* — nem gondolhatnak. De nem mondott le a reményről, hogy lépésről-lépésre haladva, a lelkeket vissza fogják hódítani, e cél elérésére az eszközt az egyedül üdvözítő igék hirdetésében és a rác papság fokozatos kicserélésében jelölte meg. Gyökeresen csak így orvosolható a baj, amíg azonban erre sor kerülhet, mindent el kell követni a tüneti kezelés érdekében a rácok garázdálkodásának megakadályozására. Ennek érdekében részletes javaslatot dolgozott ki a törvényekben elrendelt évente négyszeri nyomozás lefolytatására. Ajánlotta, hogy az elfogottakat ne büntessék túl szigorúan, mert ezzel csak ellenkezést váltanak ki bennük. Tiltsák meg a rácoknak a vadászást, fegyvereiket kobozzák el, így rátérnek majd a békés életre. Földalatti rejtekeiket rombolják le, kényszerítsék őket rendes lakóházak építésére. Népünnepélyeiket ne engedélyezzék, a babonák és rémmesék terjesztőit büntessék meg. A bűnpártolók ellen a legnagyobb szigorral járjanak el, ha valamelyik község nem akadályozta meg a fosztogatást, noha megtehetette volna, teljes kártérítéssel tartozzék. Minden falu közköltegen két éjjeliőrt tartson. A katonaság az első hívásra azonnal nyujtson segítséget. Különösen figyelemre ajánlotta a rác katonai helyeket, az úgynevezett *loca militaria*-t, amelyekben a fegyelmezetlen, rablásra járó rácság főfészkeként látta. Elrendelte, hogy az útleveleket gondosan vizsgálják meg, a gondatlan vagy hatalmával visszaélő hatóság ellen

¹¹³ Litt. mens. 1727. jan. 4. Nógrád m.

¹¹⁴ Ben. res. 1726. jan. 28.

¹¹⁵ Litt. mens. 1731. ápr. 22. Somogy m.

szigorú megtorlást helyezett kilátásba. Felszólította a csónaktulajdonosokat, elsősorban a molnárokat, hogy a szállításnál vigyázzanak, rablókat ne vigyenek egyik partról a másikra. Az erdei utak mellől a fákat kivágatta, hogy a váratlan támadásokat ezáltal is nehezebbé tegye.¹¹⁶

Ezek a rendeletek kétségtelenül eredménnyel jártak volna, ha valamennyit ugyanolyan gonddal és körültekintéssel hajtották volna végre, amilyen jószándékkal a helytartótanács megfogalmazta őket. Keresztülvitelüknél azonban különböző nehézségek merültek fel. A legnagyobb baj, minden más bajnak úgyszólván kútforrása, az volt, hogy a hatóságoknak nem állott rendelkezésükre kellő fegyveres erő. Ezt mutatja az a körülmény, hogy a helytartótanács az ismételt azzal a kéréssel fordultak, hogy hajdúkat fogadhassanak, vagy más módon növelhessék fegyveres embereik számát. A helytartótanács az engedélyt minden további nélkül megadta, ha a megye hajlandó volt a költségeket a házipénztárból fedezni. Így fogadott a rablók kiirtására Árva megye 1734-ben 20 hajdút napi 8 krajcár fizetéssel, Zaránd megye pedig 1740-ben ugyancsak 20 hajdú szerződtetéséhez kért felsőbb jóváhagyást.¹¹⁷ A megyéknek azonban rendszerint nem volt fedezetük erre a rendkívüli kiadásra. Somogy megye pl. 1736-ban azt kívánta, hogy a drávántúli rablók ellen 24 hajdút fogadhasson s hogy ezeknek fizetését a hadiadóba számítsák be, amihez a helytartótanács természetesen nem járulhatott hozzá, hanem meghagyta a megyének, hogy forduljon segítségért a szigetvári parancsnoksághoz, kérjen támogatást a szomszédos megyéktől, végső szükség esetén pedig a népet is felfegyverezheti, hajdúkat is fogadhat, de csak a maga költségén. Egyben feliratot intézett az uralkodóhoz, melyben közbenjárását kérte, hogy a katonai parancsnokságok támogassák a rablók ellen küzdő megyéket. Az uralkodó azután 4 ausztriai századot küldött Somogyba.¹¹⁸ De a megyék nem szívesen fogadták a katonaság kirendelését, ami a lakosság súlyos megterhelését jelentette. Baranya pl. 1727-ben hevesen tiltakozott az ellen, hogy területére újabb csapatokat küldjenek.¹¹⁹

A megyei hajdúk bérét még olyankor is csak rendkívül körülményesen és nehezen számították be a hadiadóba, amikor pedig kimondottan hadi célra fogadták őket. Így pl. Máramaros megye 1737-ben a tatár betörés megakadályozására kapott utasítást az erdélyi parancs-

¹¹⁶ Rel. cons. 1729. dec. 14.

¹¹⁷ Litt. mens. 1740. jan. 23. Zaránd m.

¹¹⁸ Prot. cons. 1736. jan. 10., Ben. res. 1736. febr. 11.

¹¹⁹ Litt. mens. 1727. jan. 16. Baranya m.

nokságtól, aminek úgy tett eleget, hogy a Moldva felé vezető szorosokat hajdúkkal őriztette. Amikor azt kérte a helytartótanáctól, hogy az erre a célra fogadott 200 hajdú fizetését legalább a hátralékos hadiadóba számítsák be, a bécsi kormány először a debreceni tartományi biztostól, azután a debreceni hadibiztostól, végül pedig a haditanácstól kért jelentéseket, az akták végnélküli sorban követték egymást, a helytartótanács kebelében külön bizottság is foglalkozott a kérdéssel, a megyének 1738-ban már újabb 400 hajdút kellett fogadnia, amikor végre megtörtént a beszámítás, de akkor sem a rendes, hanem csak a rendkívüli hadiadóba.¹²⁰

Szabolcs megye megkezdte a kisvárdai vár helyreállítását, hogy a megyebeli iratokat ottan őriztesse, továbbá, hogy a nemesség rablótámadás esetén ott találjon menedéket. A munkálatokat természetesen a néppel végeztette ingyen, a terv azonban meghiusult a helytartótanács népvédelmi politikáján; amint tudomást szerzett a megindult építkezésekről, amelyekből egyedül a nemességnek lett volna haszna, azonnal közbelépett és abba hagyatta a munkát.¹²¹

A közbiztonságot a rablókon kívül helyi jellegű zavargások is fenyegették. Ezek között legjelentékenyebb volt az 1730-as években a békési parasztlázadás, amelynek leverésére a helytartótanács Bihar, Csongrád, Bács, Szabolcs, Borsod, Heves és Pest megyék nemességét, továbbá a jászokat, kúnokat és a hajdúvárosokat szólította fegyverbe.¹²²

Az 1730-as években a Felvidéken is izgatták a népet. Ugocsa megye kénytelen volt minden járásban két nemest biztosnak kijelölni, akiknek feladata az volt, hogy a falvakban felállított őrségeket ellenőrizzék. Az ellenőréssel ugyan minden faluban egy esküdtet is megbíztak, de félték, hogy az őrség, amely nappal egy, éjjel pedig két emberből állott, összejátszik vele, hiszen az esküdt is a falu embere volt. Az őrség pedig azt az útasítást kapta, hogy útlevél nélkül senkit se engedjen keresztül, jobbágyoktól pedig a földesúri elbocsátólevelet is követelje.¹²³

De az útlevelekkel is sok visszaélést követtek el. A munkácsi katonai parancsnokság 1726-ban azt jelentette, hogy az ungvári, homonnai, sztropkói és bártfai szorosokon keresztül az ország északkeleti részét ruthén papok özönlik el, akik Lengyelországból jönnek, végig-

¹²⁰ Miscellanea, fasc. 14. No. 131.

¹²¹ Prot. cons. 1736. márc. 3.

¹²² Prot. cons. 1735. máj. 4.

¹²³ Litt. mens. 1738. júl. 14. Ugocsa m.

koldulják a vidéket és megrakódva távoznak az országból. Nem tar-
tóztathatják fel őket, mert a munkácsi ruthén püspök útleveleit tud-
ják felmutatni. A helytartótanács azonnal szigorú tilalommal fordult a
püspökhöz, továbbá Sáros, Ung, és Zemplén megyékhez.¹²⁴

Külföldről kolduló szerzetesek is jöttek az országba. Különösen
Lengyelországból, de a többi szomszédos országból is, minoriták, kar-
meliták, stb. Főleg szüret idején jelentek meg nagyobb számban, ami-
kor mustot gyűjtöttek. A központi kormány ebben az országban lakó
és vallásos feladatokat teljesítő szerzetesrendek sérelmét látta és 1732-
ben a külföldi szerzetektől a bebocsátási engedélyt megtagadta, amit
a megyék örömmel vettek tudomásul.¹²⁵ Ezt a tilalmat csak egészen
kivételes esetekben függesztették fel, így pl. a szerbiai nyomor enyhí-
tésére a belgrádi ferencesek Budán koldulhattak és az összegyűjtött
bort vámmentesen szállíthatták haza.¹²⁶

A közbiztonság érdekében történt intézkedésekkel kapcsolatban
meg kell végül emlékeznünk a tűzvészek elhárítására kiadott rende-
tekről is. A helytartótanács circulareiben csak a védekezés szükségét
hangsúlyozta, annak módját csak nagy általánosságban jelölte meg, a
részletes kivitelt az egyes törvényhatóságokra bízta.¹²⁷ Ezek a gyujto-
gatókat, beleértve az erdő felégetőit is, a bűn minősége és az okozott
kár nagysága szerint szigorúan büntették, az ellenőrzésben hanyag-
nak bizonyult falubírákat pedig börtönbe vetették. A föld és a rét
javítását célzó égetéseket is csak abban az esetben engedélyezték, ha
a szomszédos birtokosokat előre értesítették és a perzselésnél a leg-
nagyobb gonddal jártak el.¹²⁸ A megye a közgyűlésen kihirdetett sta-
tutumokat minden községnek megküldötte, mégpedig a lakosság anya-
nyelvén. Minden falu köteles volt a tűzvész megakadályozására is őr-
séget állítani, amelynek feladata az volt, hogy vigyázzon arra, hogy
az istállók, szalmakazlak és szénaboglyák közelében, valamint a házak
belsejében semmi olyat ne cselekedjenek, ami tűzvészélyes, így első-
sorban ne dohányozzanak.¹²⁹ A rendelet ellen vétő nemesembert a me-
gyei ítélőszék vonta felelősségre, a nem nemes a szolgabíró büntette
meg, aki szükség esetén a katonaság segítségét is igénybevehette.¹³⁰

¹²⁴ Prot. cons. 1726. jan. 7.

¹²⁵ Litt. mens. 1733. jan. 3. Libetbánya. 1733. jan. 9. Moson m.

¹²⁶ Litt. mens. 1736. nov. 15. Ferencesek.

¹²⁷ Acta. id. misc. No. 1.

¹²⁸ Kolosvári-Óvári: i. m. II. 408. l.

¹²⁹ Litt. mens. 1731. máj. 23. Pozsony. v.

¹³⁰ Litt. mens. 1730. febr. 28. Komárom m.

Tartoztak a hatóságok tűzoltó eszközökről is gondoskodni.¹³¹ Szentgyörgyön pl. erre a célra minden új polgárt megadóztattak, hét forintot fizetett, ha helybeli volt, huszonegyet, ha máshonnan költözött a városba.¹³² Mindez természetesen csökkentette a tűzvész lehetőségét, de teljesen kizárni nem tudta. Olyan esetekben, amikor a károsultak ártatlansága bebizonyosodott, a helytartótanács gyakran kieszközölte, hogy az adót elengedjék, sőt több évi mentességet is sikerült kijárania.¹³³ A biztosítást még nem ismerték, így a biztosítási csalást sem, de adóelengedés reményében már abban a korban is követtek el visszaéléseket, amelyeknek megvizsgálását, továbbá a gyujtogatók megbüntetését a helytartótanács őrizte ellen.¹³⁴

Mindezek az intézkedések már III. Károly uralkodása idején jelentékeny mértékben könnyítettek az adózó nép sorsán. Mária Terézia uralkodásának első felében a hosszú és költséges háborúk következtében a jobbágyság helyzete újra rosszabbodott. A központi kormány csak a béke megkötése után, az 1760-as években vette újra kezébe a jobbágykérdés intézését, a század első felének állami népvédelmi politikáját újra felelevenítette, az új kor új eszméinek megfelelően sokkal szélesebb körben és sokkal rendszeresebben juttatta diadalra.

Ember Győző.

¹³¹ Ben. res. 1739. ápr. 3.

¹³² Kolosvári-Óvári: i. m. IV./2. 706. l.

¹³³ Litt. mens. 1736. márc. 2. Székesfejérvár.

¹³⁴ Litt. mens. 1735. júl. 22. Berényi Tamás.